

■ **Nizami Tağısoy,**
filologiya elmləri doktoru,
professor,
ədəbiyyatşünas-tənqidçi

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra mədəniyyətimizdə, sosial-ictimai həyatımızda, ədəbiyyatşünaslığımızda və fəlsəfi-etik-esetik yöndə gedən dəyişikliklər pedaqoji-psixoloji aspektdə aparılan işlərin konseptuallaşdırılmasında, dərinləşdirilməsində və sistemləşdirilməsində də pozitiv yeniləşmələrə gətirib çıxardı. Adları çəkilən bu sahələrdə lüğətçilik fəaliyyəti də öz dinamikası ilə fərqlənməyə başladı. Müxtəlif tipli soraq və terminlər kitabları, ikidilli, üçdilli və dördüldü lüğətlər ortaya gəldi. Azərbaycanda müxtəlif elm sahələrində aparılmış bu elmi, tədris və təlim əhəmiyyətli və yönlü kitabların, lüğətlərin rol və mahiyyətinə toxunmadan səriştəli pedaqoq-alim, nəzəriyyəçi və praktik, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti Heydər Allahyar oğlu Cəfərovun lap yenice üzvi işiq görmüş "Azərbaycanca-rusca pedaqoji-psixoloji terminlər lüğəti" kitabı ilə bağlı qənaətlərimizi bölüşmək istəyirik. Bəri başdan qeyd edək ki, Heydər Cəfərov Azərbaycan pedaqoji təfəkkürü sahəsində yetərinə tanınmış mütəxəssisdır. Onun pedaqoji elmin müxtəlif məsələlərinə həsr etdiyi məqalə və materialları, dərş vəsaitləri və proqramları, xüsusilə ölkəmizdə ilk dəfə pedaqoji valeologiya və didaktogeniya, təhsildə sağlam həyat tərzi, təhsil alanların sağlam həyat tərzinin ictimai-pedaqoji əhəmiyyəti, onların asudə vaxtının səmərəli təşkili və digər problemlərə aid tədqiqatları bir qayda olaraq fərdi baxış bucağı ilə seçilməsi ilə yanaşı, problemin daim ontoloji qatına enməklə digər mütəxəssislərin yanaşmasından seçilir.

El arasında məsəl var: "Bünövrəsi möhkəm olan ev, dağılmaz". Bu məsələnin Heydər Cəfərova birbaşa aidiyyəti vardır. Çünki biz bunu az qala yarım əsr haqlayan bir tanışlığımız dövründə onun nəzəri-praktik qabiliyyətinə, elmi erudisiyasına yaxından bələd olan bir təfəkkür sahibi kimi deyirik.

Heydər müəllimlə biz 1971-1975-ci illərdə M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutunun (indiki Bakı Slavyan Universitetinin) rus dili və ədəbiyyatı fakültəsində bir qrupda təhsil almış, birgə yaşamış, birgə dərslərə, imtahanlara hazırlanmış, kitabxanalara getmiş, birgə məşqlər etmiş, həyatın sınaqlarına birgə sinə gərmişik. Çox nadir hallarda müəllimlərimiz imtahanlarda bizim üz-üzə cavab vermək ümidlərimizi ürəyimizdə qoyub bizə mexaniki "əla" qiymətlər yazmışlar. Heydər mənə, mən Heydərə daim qol-qanad verib, bir-birimizi əla oxumağa sövq etmiş, təhsilimizi fərqlənmə diplomu ilə başa vurmaşuq. Birgə aspirantura keçmiş, eyni vaxtda dissertasiya müdafiə etmiş, eyni bir ali məktəbdə mühazirələr oxumuş, bir-birimizin uğurlarına sevinmişik. Heydər həm tələbəlik illərində, həm aspiranturada təhsil aldığı dövrlərdə, həm də səriştəli pedaqoq-alim kimi fəaliyyət göstərdiyi vaxtlarda çalışdığı kollektivdə öz yenilməz reputasiyası ilə

fərqlənmişdir. İndi neçə onilliklər arxada qalsa da, Heydər yenə də həmin çalışqanlıq və şövqlə yaşayıb işləməkdə, pedaqoji elmimizə öz layiqli töhfələrini verməkdədir.

Bax, Heydər müəllimin qeyd etdiyimiz həmin məsuliyyəti sayəsində onun uzun illər ərzində üzərində çalışdığı "Azərbaycanca-rusca pedaqoji-psixoloji terminlər lüğəti" adlı sanballı kitabı araya-ərsəyə gəlmişdir. Bəs Heydər Cəfərovun ortaya qoyduğu adını çəkdiyimiz kitabının başlıca məziyyətləri nədən ibarətdir? Bu, fikrimizcə, özünü aşağıda toxunacaqımız məqamların işıqlandırılmasında ortaya qoyur. Pedaqoji-psixoloji terminlər lüğəti, adından da görüldüyü kimi, pedaqoji-psixoloji sahədə çalışan mütəxəssislərin, müəllimlərin, tələbələrin tədris zamanı və tədqiqat apardıqları vaxtlarda istifadə edəcəkləri mühüm elmi-nəzəri-praktik vəsaitdir. Bu kitabın çoxsaylı terminlərin nəyi özündə ehtiva etməsində, tələbələrin və tədqiqatçıların yeni anlayışlarla tanış olmasında, yaxud yaddan çıxarılmış pedaqoji-psixoloji terminlərin yenidən yaddaşda bərpa edilməsində və s. rolu danılmazdır.

Bunu da qeyd edək ki, hələ 1971-ci ildən başlayaraq, Azərbay-

informasiyanın toplanması da nə mümkün deyil, nə də onun bütün cəmiyyətin tələblərini ödəməsi real görünmür. Heydər Cəfərovun tərtib etdiyi lüğət sahə lüğətçilik terminologiyasını əhatə etsə də, bu lüğət məhz iki (Azərbaycan və rus) dildə tərtib edilməsi ilə əlamətdardır. İşin çətinliyi ondan ibarətdir ki, müəllif burada hər bir konkret halda hər bir söz, anlayış və terminlərin tərcüməsini verir, buna görə də lüğət struktur və forma baxımından da fərqli təsir bağışlayır. Azərbaycanca-rusca tərtib edilən bu lüğət rusdilli istifadəçilər üçün də kifayət qədər izahlar verir. Məsələn, lüğətdəki "alicanablıq" - "blaqorodstvo", "velikodushe", "ambivalent təfəkkür" - "ambivalentnoe mişlenie" (s. 15), "anlamanın səviyyəsi" - "urovenq ponimaniya", "antropogen dəyişikliklər" - "antropogennye izmeneniya" (s. 17), "atatik təfəkkür" - "ataticeskoe mişlenie" (s. 20), "bihevizm" (fəlsəfi, pedaqoji-psixoloji cərəyan) - "bixeviorizm" (filosofskoe, psixoloqo-pedaqoqiceskoe) (s. 29), "diferensial psixologiya" - "differentsialnaya psixologiya", "disleksiya" - "disleksiya" (s. 57), "divergent təfəkkür" - "divergentnoe mişlenie" (s. 57), "empirik psixologiya" - "gmpriçeskae

nası ilə əlaqədardır. Bu məsələləri nəzərə alan Heydər müəllim lüğətin tərtibi zamanı onun məqsədindən asılı olaraq qarşısı qoyduğu vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gəlir. Bizə belə gəlir ki, lüğətçilik fəaliyyəti ilə məşğul olanlar, hər şeydən öncə, onun tədrisi məqsədi, tətbiqi istiqaməti haqqında daha çox düşünməlidirlər. Heydər müəllim 45 ildir ki, tədris fəaliyyəti ilə məşğul olduğundan və ali məktəblərin işindəki bir sıra kəm-kəsirləri yaxşı bildiyindən, onun bu lüğətdən nəinki arayıb materialı, həm də müstəqil tədris materialı kimi istifadə etmək olar.

Müasir dövrün inkişafı və qloballaşma şəraiti həm konkret dillərdə, həm də konkret elm sahələrində gədən çeşidli informasiya axını ilə əlamətdardır. Odur ki, həm konkret elm sahəsində, həm də beynəlxalq kommunikasiya şəraitində tərcümə olunan anlayış və terminoloji vahidlərin başqa dilə necə çevrilməsi sahəsində dərin biliklərə malik olmadan dar sahələrdə (bizim təqdirdə pedaqoji-psixoloji elmlər aspektində) konkret ixtisas üzrə zəngin elmi biliklər olmadan lüğətçilik sahəsində də uğur qazanmaq inandırıcı görünmür.

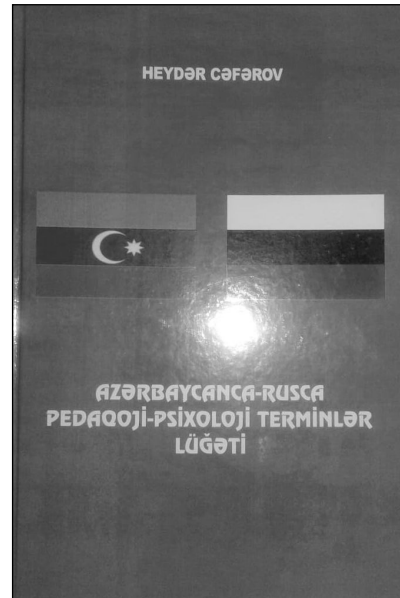
Terminoloji ikidilli bu lüğət konkret pedaqoji-psixoloji terminologiya-

Pedaqoji-psixoloji terminologiyamızın yeni adekvat mənzərəsi

can leksikologiyası - frazeologiyası və rusistikası sahəsində tanınmış alim, prof. Məmməd Tağıyevin rəhbərliyi ilə ikidilli Azərbaycanca-rusca lüğət hazırlanarkən o, biz tələbələrə də lüğət kartotekalarının yazılmasına və lüğətin hazırlanmasına cəlb etmişdi. O vaxtlar biz tələbələr həmin lüğətin hazırlanmasında yaxından iştirak edirdik. Və burada ən çox fəallığı və lüğətçilik fəhmi ilə fərqlənən də məhz Heydər idi. Yeni onun lüğət yaradıcılığına meyli də həmin vaxtlardan yaranmışdı. Buna görə də H.Cəfərovun adı çəkilən lüğətinin araya-ərsəyə gəlməsi təsadüfi xarakter daşımır.

Heydər Cəfərovun ortaya qoyduğu pedaqoji-psixoloji terminlər lüğətində yer almış anlayışlar pedaqoji-psixoloji nəzəriyyə və praktikada daha çox ehtiyac duyulan anlayış və terminlərdir. Heydər müəllimin bu lüğəti ilə yaxından tanış olarkən müəyyənləşdirilməklə olur ki, müəllif müxtəlif pedaqoji-psixoloji məktəb və cərəyanlara münasibətdə neytrallıq nümayiş etdirməyə can atmaq-larından hər birinin fərqli izahının təsiri altına düşmür, eyni zamanda müasir nəzəriyyə və praktikada olan anlayışların mühüm tendensiyasının izahını verməyə çalışır.

Məlum olduğu kimi, hər bir lüğət öz epoxasının məsuludur. Hər hansı müəyyən dövrün leksik-terminoloji xüsusiyyətini əks etdirməklə lüğət həm də dövrün fəlsəfəsini, ideologiyasını əks etdirir. Hər bir yeni epoxa mühüm ictimai, siyasi, iqtisadi, mədəni, kulturoloji dəyişiklikləri əks etdirməklə öz dövrünün lüğətini tələb edir. Çünki əvvəl yaradılıb ortaya qoyulmuş nümunələr dövrün leksik, terminoloji sisteminə, müasir vəziyyətinə uyğun gəlmir. XXI əsrin əvvəllərində, yeni bu günümüzdə ortaya çıxan Azərbaycan leksikoqrafiyası müxtəlif sferaları əhatə edən ən çeşidli və rəngarəng lüğət informasiyasının ortaya gəlməsini dikte edir. Müasir dövrdə siyasətdə, iqtisadiyyatda, mədəniyyətdə, elmdə və təhsildə gedən dəyişikliklər dil situasiyası və terminologiyada da dəyişikliklərin baş verəməsinə dinamikləşdirir. Odur ki, lüğətlərin tərtib edilməsi son dərəcə əzablı və üzücü bir prosesdir. Lüğətçilik daim yenilənən bir sahə olduğundan, heç şübhəsiz ki, bir lüğət daxilində konkret sahədə baş verən yeniliklərlə bağlı

psixologiyə" (s. 67), "intuitiv təfəkkür" - "intuitivnoe mişlenie" (s. 139), "konvergeniya nəzəriyyəsi" - "teoriya konvergeniia" (s. 158), "paleopsixologiya" - "paleopsixologiya" (s. 251), "pedaqoji cərəyanlar" (praqmatizm, ekzistensializm, bihevizim, neotomizm, rekonstruktivizm, humanizm, futurizm, multikulturalizm, eksperimental pedaqogika, perenalizm, essensializm, tolerantlıq) - (s. 253). Bunların hamısı da rus dilində müvafiq şəkildə tərcümə edilərək Azərbaycanca mətnin qarşısında yerləşdirilir.

Heydər Cəfərovun adını çəkdiyimiz kitabının üstün cəhəti həm də ondan ibarətdir ki, birinci, müəllif hər iki elm sahəsinin (pedaqogika və psixologiyanın) nəzəri, praktik və metodoloji problemlərini dərinləndirir, ikinci, o, Azərbaycan və rus dillərinin qrammatikasını kamilləndirən təfəkkür mütəxəssisidir, üçüncü, tərcümə sahəsində respublikamızda fəaliyyət göstərən ən səriştəli tərcümə praktiklərindən, mütərcimlərdəndir. Eyni zamanda tərcümə nəzəriyyəsinin, praktikasının əsas meyar və ölçülərini hər iki dildən bir-birinə mükəmməl tərcümə etməyi bacaran nadir təfəkkür sahiblərindəndir.

Bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, söz, anlayış, və terminlərin tərcüməsi daim böyük çətinliklər ortaya atır. Bu isə, məlum olduğu kimi, bəzi sözlərin mənasının müxtəlif dillərdə bir-birinə uyğun olmaması və sözlərin hər bir dildə müstəqim mə-

nın xüsusiyyətini özündə birləşdirir. Lakin eyni zamanda bu lüğətdə elə anlayış və ifadələr də vardır ki, onlar istər-istəməz etnologiya, etika, estetika, fəlsəfə, psixogenetika, valeologiya, struktural və posmodernist cərəyanlarla əlaqəli şəkildə lüğətdə yer alır. Heydər Cəfərovun tərtib etdiyi bu ikidilli terminoloji lüğət həm də özündə bir sıra vəzifələrin həllini nəzərdə tutur: a) lüğətə daxil edilən terminlərin əsas vəzifələri ortaya qoyulur, b) terminoloji lüğətin layihələndirilmə prinsipi müəllif tərəfindən düzgün müəyyənləşdirilir, c) lüğətdə yer almış terminoloji vahidlərin təşkil olunma xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Eyni zamanda burada ixtisas üzrə konkret terminin işlənmə tezliyi, pedaqoji-psixoloji sahədə bu terminologiyanın dəyəri, terminin hər bir (Azərbaycan və rus) dildə işlənmə zəruriliyi diqqət mərkəzində dayanır.

Terminoloji ikidilli lüğətlərin tərtibi zamanı aşağıdakı prinsiplərin də gözlənilməsi vacibdir. Bu mühüm vəzifənin də öhdəsindən Heydər müəllimin layiqincə gəldiyini görə bilərik:

1. Sistemlilik prinsipi - bu, hər sahə üzrə olan terminoloji lüğətlərdə müxtəlif olur. Burada seçilmiş leksik vahidlərin mövzu ilə bağlılığı, əlaqəliliyi ierarxiyaya tabe olmaqla müxtəlif tipli əlaqələrdə ortaya qoyulur. Heydər müəllimin təqdim etdiyi lüğətdə sözlər konkret qrupa bölünməklə müvafiq olaraq əsas makrosahəyə əlaqədə verilir.

2. Kommunikativ dəyər prinsipi - terminoloji lüğət üçün leksikanın seçilməsi mühüm rol oynayır. Belə olduğu halda prinsipin realizasiyası prosesində elə leksik vahidlərə yer verilir ki, onlar bir-biri ilə daha geniş uzlaşma imkanına malik olur. Lüğət tələbənin, təlim alanın nitq fəaliyyətini daha yaxşı modeləşdirə bilər.

3. Komplektləşdirmə prinsipi - bu prinsip imkan verir ki, bir lüğətdə müxtəlif elementlərin mənasını müəyyənləşdirmək mümkün olsun. Eyni zamanda alınacaq anlayışlarla bağlı zəruri məlumatlar çatdırılır. Bu prinsip daxilində dilin bütün struktur səviyyələrinin öyrənilməsinin nəticəsi möhkəmlənir, dil vahidlərinin məzmun və forma planı arasında münasibətlər dinamikləşdirilir.

Davamı növbəti sayımızda